

Розділ Х.

ЛЮТЕРАНСТВО І КАЛЬВІНІЗМ У ХХ СТ. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Історія протестантизму в Україні у ХХ столітті позначена повним пануванням пізніх — радикальних течій. Натомість більшість країн Європи, яким вдалося зберегти своє протестантське обличчя, надають перевагу раннім класичним течіям — лютеранству, кальвінізму, англіканству. І хоча у цих країнах деякі пізньопротестантські церкви посідають чільне місце, ранні залишаються респектабельними, «статусними», тісно зв'язаними не лише з громадськими, культурноосвітніми, а й політичними і державними інституціями.

Там, де протестантизм існує за умов відвертих або прихованих утисків, поле функціонування класичних течій, зорієнтованих на правлячі структури, різко звужується. Тому активізуються пізні радикальні течії, пристосовані до конспіративної діяльності та гнучкої адаптації стосовно різних політичних змін, здатні до перманентної внутрішньої трансформації. Негативний зовнішній тиск на такі релігійні спільноти призводить до зворотного: вони стають згуртованішими, активнішими, мобільнішими, часто вдаються до латентних форм діяльності як вимушеної реакції на переслідування. Йдеться, загалом, про одну із закономірностей в еволюції будьякої релігії.

Історія протестантизму в Україні першої третини ХХ ст. переживає, натомість, один, на перший погляд, несподіваний поворот. Йдеться про спробу повернення на її терени ранніх класичних течій, сліди яких загубилися тут ще на початку XVIII ст. І хоча у XVIII-XIX ст. в Україні діяла незначна кількість лютеранських й кальвіністських громад (головно у південно-східному регіоні — у колоніях Мюнхен Харківської, Рорбрах, Вормс, Баден, Страсбург, Ельзас, Кассель, місті Одесі Таврійської губернії, а також у Києві, де 1765 р. засновано першу громаду, а 1857 р. збудовано кірху), це

були виключно німецькі осередки, що не мали істотного впливу на місцеве населення. Нова, більш ефективна спроба такого впливу після революції могла здійснитися саме у Західній Україні. І не тільки через відому ситуацію, в якій опинилися віруючі у Радянській Україні.

Нове повернення лютеранства й кальвінізму було пов'язане, насамперед, з процесами, що відбувались у 2030х роках ХХ ст. Події Першої світової війни*, революційні спалахи у Росії та Європі, розвиток у Західній Україні національновизвольного руху, активізація національнокультурної діяльності численних громадських, кооперативних, освітніх, наукових організацій — все це зумовило загальне політичне й духовне піднесення українського населення регіону, суттєве урізноманітнення його релігійного життя. Незважаючи на державний статус римськочатолицької церкви, інші християнські церкви та осередки у Західній Україні не втратили юридичних прав і після польської окупації зберігали можливості для діяльності. Це стосується, насамперед, грекочатолицької церкви у Галичині та православної на Волині. Щодо протестантських громад, то вони до середини 30х років, коли почалися відкриті репресії влади проти «сектантів», мали тут статус «терпимих». Цього було достатньо для приїзду у Західну Україну багатьох зарубіжних протестантських проповідників, розгортанню діяльності релігійних місій. У 20х роках активізувалося життя у німецько-польських осередках, що зберігали свою присутність у Польщі та прикордонних з Україною регіонах. Та основну роль у поширенні класичного протестантизму в 20х роках відігравали українські емігрантські церкви, яким у США і Канаді вдалося сформувати на початку ХХ ст. кілька осередків. Наприклад — кальвіністське Українське євангельське об'єднання Північної Америки, активно підтримуване американськими пресвітеріанськими церквами і спорідненими організаціями в Європі (передусім, Швейцарії, Голландії, Польщі). Внаслідок їхніх спільних зусиль ідея відновлення давніх традицій лютеранства і реформатства у Західній Україні отримала вагомую основу для практичної реалізації.

Певну підготовчу діяльність проводили вже існуючі німецькопольські осередки, мережа яких охоплювала майже всю Західну Україну. Останню

* Чимало українців стали прихильниками лютеранства і кальвінізму, перебуваючи на фронтах чи у таборах для військовополонених, де проводилась жвава протестантська проповідь.

умовно поділяли на декілька районів, що були сферами впливу конкретних релігійних об'єднань чи союзів. Ті з них, які створювалися за умов польського панування, контролювали, переважно, північні регіони — Люблінщину, Підляшшя, Західну Білорусь, Віленщину, Волинь. Лютеранські й кальвіністські організації, які виникли ще за часів АвстроУгорщини, мали найміцніші осередки у Краківському, Львівському, Станіславському, Тернопільському воєводствах, а також на Буковині і в Закарпатті. Громади склалися здебільшого з німців, однак у них перебувало чимало поляків, чехів, угорців, словаків, голландців, французів, австрійців. І хоча зустрічаємо відомості про існування осередків й у сільській місцевості (переважно у колоніях та фермерських господарствах), більшість лютеран і кальвіністів неукраїнців мешкала у містах. Це були ремісники, крамарі, торговці, міщани, робітники дрібних підприємств, представники чиновництва та інтелігенції (лікарі, вчителі, адвокати та ін.).

Ці релігійні структури цікаві з декількох причин. Поперше, вони існували в українських землях і мали певний вплив на їх економічний і культурний розвиток. Подруге, у цих громадах перебувало чимало українців. Потрете, вони підготували ґрунт для утворення українських протестантських громад, тому також вписали сторінку в історію конфесії першої половини ХХ ст.

Отже, звернімося передусім до етнонаціональних церков.

Лютерани з початку ХХ ст. і до 1939 р. мали декілька організацій. На півночі панувала Варшавська євангельськоаугсбурзька консисторія (від лат. — зібрання)* та Віленська євангельськоаугсбурзька консисторія. Переважна більшість їхніх громад існувала в Польщі та Західній Білорусі. Але численні осередки зустрічаємо і в українських етнічних землях. У Холмі лютеранська німецька громада (існувала з 1875 р.) наприкінці 20х років налічувала 11 тис. членів; Венгрові (з 1650 р.) — 1,5 тис., мала будинок для літніх людей; Луцьку (з 1899 р.) — 3 тис.; Бресті (з 1563 р.) — 5650 осіб; Рожицях (з 1862 р.) — 16 тис.; Рівному (з 1902 р.) — 3500, будинок для літніх людей; Дубні (з 1902 р.) — 2794; Тищині (з 1888 р.) — 1930; ВолодимиріВолинському (з 1891 р.) — 2525; Ковелі (з 1918 р.) — 311 осіб¹.

* У протестантизмі — церковно-адміністративний орган, до якого входять представники від пасторів і мирян, створений для опікування церковними справами. Часто — місцеве церковне керівництво.

¹ Hennig M. Die evangelisch-lutherische kirche in Polnisch-Wolhynien. Leipzig, 1933.

У галицькобуковинському регіоні німці лютерани не мали окремої організації, а діяли разом з кальвіністами у Союзі церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького* визнання.

Кальвіністи на початку ХХ ст. налічували декілька об'єднань. Їх громади також зустрічаються у Західній Україні. Це — Євангельськореформатське об'єднання з осідком у Вільні, що мало чотири малочисельні громади на Волині (у Луцьку, Михайлівцях, Озерянах, Купейсівцях), які склалися з міщан¹. Певна кількість громад, переважно у Галичині, належала Євангельськореформованій церкві у Республіці Польській (з консисторією у Варшаві), що об'єднувала поляків, німців, чехів, французів. Певний час у цій структурі діяли й українські кальвіністські громади.

Однак найбільшою ранньопротестантською інонаціональною організацією у Західній Україні того часу був Союз церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького визнання (СЦАГ). Його створення відносять до ХVІІІ ст., коли австрійська влада законом 1781 року визнала юридичні права протестантських громад в АвстроУгорщині. Тут у 1848 р. відбувся перший протестантський синод, на якому вирішували питання об'єднання лютеран і кальвіністів, котре сталося лише у 1891 р. СЦАГ обрав федеративну будову: лютеранські та кальвіністські громади зберігали недоторканими лише свої вчення і культ; організаційно вони підпорядковувалися єдиній управі. До 1914 р. СЦАГ діяв у Малопольському регіоні, куди входила так звана Галіційськобуковинська суперінтендантура (єпископат). Після падіння Австрійської імперії та колонізації Західної України Польщею сфера діяльності Союзу звузилась до Галичини; більшість буковинських громад опинилася на території Румунії. У 20х роках ХХ ст. географія СЦАГу дещо змінюється. Він розподіляється на чотири сеньйорати: Західний (регіон Бяли та Кракова, лютеранські громади), Середній (Західна Галичина і частина Львівського воєводства, лютерани), Східний (Східна Галичина, лютерани) та Євангельськогельвецький (весь регіон поширення, кальвіністські громади).

З 1924 р. на чолі Союзу церков євангельськоаугсбурзького і гельвецького визнання став пастор із Станіслава Теодор Цеклер, німець, виходець із сім'ї

* Поширена на теренах Польщі й Західної України назва кальвінізму. Походить з латинської назви Швейцарії — Гельвеція (від кельтського племені гелветів, які на початку нашої ери заселили країну).

¹ Golos Ewangelicki. — 1934. — № 26. — S. 6.

університетського професора, доктор теології, який приїхав до Галичини у 1891 р. з планами протестантської місії серед місцевого єврейства. З цього часу центр діяльності Союзу остаточно утверджується в українських землях.

Назвемо головні місця поширення СЦАґу в Західній Україні*. У Середньому сеньйораті найбільші громади існували в Юзефові Радехівського повіту (мала 518 членів, володіла 5 га землі), у колонії Дорнфельд Львівського повіту (875 членів, мала німецьку школу, будинок для літніх людей, 27 га), у колонії Хартфельд (304 члени, німецька школа, 32 га), колонії Унтервальден Перемиського повіту (336 членів, німецькопольська школа, 10 га), колонії Ейнсінґен РаваРуського повіту (341 член, німецькопольська школа, 10 га), у Записанці біля КамінкиСтрумилової (339 членів, німецькопольська та приватна школи), у Львові (2518 членів, у 1935 р. — 5 тис., мала два чиншевих** будинки, а також маєток з будівлями і землею у Кульпаркові)¹. Загалом у Середньому сеньйораті існувало 52 громади, у тому числі в Нових Бурчицях Самбірського повіту, Шумлаї Яворівського, Толщові Львівського, Маковії Добромильського, Станіні Радехівського, Романівцях Рудківського, Збойськах Кросненського, Броніславівці та Казимирівці Жовківського, у Миколаєві, Перемишлі, Ярославі (будинок для літніх людей), РаваРуській (будинок для літніх людей) тощо.

Східний сеньйорат СЦАґу налічував 38 громад. Найчисельніші з них існували у Станіславі (1890 членів, німецька школа, будинок для літніх людей, сиротинець, 40 га), Стрию (1662 члени, німецька школа, будинок для літніх людей), Болехові Долинського повіту (710 членів, німецька школа, будинок для літніх людей), колонії Брігідау Стрийського повіту (985 членів, дві німецькі школи, будинок для літніх людей), у Долині (604 члени, німецькопольська школа). Менш чисельні громади (від 25 членів у Крехівцях Станіславського повіту до 347 у колонії Угорскалле Калуського повіту) існували в Дрогобичі, Заліщиках, Тернополі, Гусятині, Богородчанах, Надвірній, Турці та ін.

Сеньйорат Євангельськогелъвецький налічував 18 громад. Найбільші існували в Дрогобичі (1034 члени, німецька школа), Коломиї (970 членів, три німецьких школи), Седлісках РаваРуського повіту (324 члени, німець-

* Статистика за 1931 р.

** Тобто доходних, що здавали в оренду.

¹ Przegląd Ewangelicki. — 1935. — №9. — S.12.

копольська школа), колонії Лугустдорф Коломийського повіту (380 членів, приватна школа, будинок для літніх людей).

За національною ознакою членство у громадах СЦАґу розподілялось так: у Середньому сеньйораті з 11653 членів у всіх громадах 10362 віруючі були німцями, 1236 — поляками, 23 — українцями, 32 — інших національностей; у Східному сеньйораті з 10914 членів — 10188 німцями, 93 поляками, 633 українцями; у Євангельськогелвецькому з 4265 членів — 3938 німцями та 246 українцями¹.

Історія Союзу церков євангельськоаугсбурзького та гелвецького визнання цікава, насамперед, своїми культурнонаціональною та громадсько-філантропічною сторінками. Чи не найголовнішою позарелігійною сферою СЦАґу було опікування шкільною справою. І хоча йшлося переважно про школи німецькі та частково польські, до освітнього процесу керівники Союзу залучали й українців. З цією метою у Львові та Станіславі було відкрито дві гімназії гуманітарного філю, побудовані за програмою публічних шкіл, на зразок середніх. У них навчалися юнаки і дівчата. У львівській гімназії наприкінці 20х років налічувалося 162 учня, станіславській — 142². Для дітей з бідних родин у колонії Дорнфельд (під Львовом) відкрилася доброчинна народна школа. З 1922 р. при ній працювали чотиримісячні курси для початкового та спеціального (з набуття певних професійних навиків) навчання для жителів навколишніх сіл³.

Згідно зі статутом, прийнятим СЦАґом ще у 1891 р., при кожній громаді має бути школа, причому, незалежна від церковного керівництва, зі своїми статутом та автономною шкільною радою. До шкільної ради, крім священнослужителів, входили миряни. Наприкінці 20х років у чотирьох сеньйоратах налічувалося 83 школи і декілька шкільних товариств, працювало 140 вчителів, навчалось 2924 учні, з них — 187 українців.

Вищого навчального закладу Союз так і не відкрив, що взагалі було проблематично за умов державного статусу римськочотоліцької церкви. Водночас для такого закладу не вистачало викладачів. Тільки деякі пастори мали вищу богословську освіту (отримували її переважно у Німеччині).

¹ Grelewski St. Wyznania protestanskie i sekty religijne w Polsce wspolczesnej. — Lublin, — 1937. — S.281.

² Zockler T. Das Deutschtum in Galizien. — Dresden, 1927. — S.76-77.

³ Rocznik Ewangeliski. — 1930. — №7. — S.191.

Протестантські богословські семінарії у Польщі — Варшаві, Лодзі, Венцборку, Данцігу, Торуні — були середнього типу.

Мережа філантропічних організацій СЦАґу також охоплювала всю Галичину, основний центр діяв у Станіславі. Тут існувало товариство ім. Ґустава Адольфа, котре збирало і розповсюджувало кошти для бідних і нужденних, хворих і калік, самотніх і літніх, займалось організацією конкретної допомоги цим людям. Чимало коштів товариство витратило на опіку сиріт і хворих дітей.

Товариство ім. Ґустава Адольфа мало чотири відділення. Відділення «А» займалось опікунськими закладами. Сюди входили притулок для немовлят, дітей молодшого віку (знаходились у комплексі благодійницьких будівель «Сарепта»), хлопців від 7 до 12 років (заклад «Ебенезер»), дівчат цього ж віку («Бетеста»), психічно і фізично хворих дітей («Сунем»). Відділення «В» орієнтувалося на навчальну і виховну роботу серед молоді. До нього входила низка приватних навчальних закладів загального і спеціального профілю (наприклад, з домашнього господарювання і рукоділля), декілька шкіл для бідних дітей. Відділи «С» і «D» проводили релігійне навчання, у тому числі жінок (сестердияконіс). За будинками для літніх наглядали сестри з «Сарепти», котрі проходили спеціальну медичну підготовку у Познані та Цюриху. В будинках для літніх у 1929 р. перебувало 406 осіб (374 були протестантського визнання, 30 — католицького, 2 — іудейського)¹. Гроші на утримання численних сиротинців, шпиталів, навчальних закладів віруючі заробляли сільськогосподарською діяльністю на землі та фермах, що належали СЦАґу, а також надаючи приміщення в оренду. Так, у 1928 р. прибуток з оренди домів і маєтків у всіх чотирьох сеньйоратах становив 290 тис. злотих² 8. Деякі кошти надходили від видавничої діяльності (наприклад, від продажу німецькомовних «Євангельської церковної газети», часопису «Маленький помічник», що виходили у Станіславі та Львові). Доброчинними акціями займалися й молодіжні товариства Львова, Станіслава, Бельська, Стрия («Євангельський молодіжний союз», «Євангельський жіночий молодіжний союз», «Євангельська молодіжна ліга»). Загалом у системі СЦАґу існувало до 20 різних товариств³.

¹ Grelewski St. Wyznania protestantskie i sekty religijne. — S. 268.

² Там само. — S. 269.

³ 1781-1931. Gedenskenbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deuttschen in Galizien vor 150 Jahren. — Posen, 1931. — S. 92.

Однак, незважаючи на потужний апарат, освітню та філантропічну діяльність, Союз церков євангельськоаугсбурзького і гельвецького визнання не міг задовольнити українських протестантів. Поперше, він був провідником німецької культури і стояв все ж осторонь духовних потреб корінного населення. Подруге, позарелігійну практику спрямовував переважно на єдиновірців, тому залишився поза широкого громадського життя. Потретє, негативно ставився до автономії українських протестантів, створення ними своїх релігійних об'єднань. Останнє, зрештою, призвело до розриву українців з Т.Цеклером. У безпосередній спілці з ним (хоч офіційно поза СЦАГом) залишилася тільки українська лютеранська церква і група незалежних кальвіністів на чолі з пастором В.Федівим.

Лютеранство серед українського населення зародилось у 20х роках ХХ ст. Воно розвивалось за допомогою СЦАГу та особистою участю пастора Т.Цеклера, а також деяких реемігрантів лютеран зі США, Канади, Німеччини. У 1925 р. ними було створено Українську церковну раду, перейменовану згодом в Українську євангельськоаугсбурзьку місійну раду з центром у Станіславі. До початку 30х років їй вдалося заснувати громади у таких населених пунктах Галичини: Станіслав, Микитинці, Крехівці (тут відкрито лютеранську кірху), Паціків, Старі Богородчани, Манява (побудовано каплицю), Лазарівка, Вербятин, Лядські, Нувочин, Нісколожі, Короснятин, Єзезжани, Зарваниця, Камінна (кірха), Палагічи (кірха), Єзупіль, Побереже, Антонівка, Борисів, Чорноложі¹ 10. До 1939 р. розпочато діяльність і на Волині: у Товмачі та Луцьку. Однак загалом збільшення лютеранських осередків і кількості віруючих було незначним. Станіславська суперінтендантура у 1931 р. налічувала 1137 членів церкви. Впродовж наступних восьми років ця цифра відчутно не збільшилась: після утворення української реформатської церкви частина лютеран перейшла у кальвінізм.

Рухом зацікавилися протестантські кола Європи, зокрема, Союз Мартина Лютера з Ерлангену, Скандинавське об'єднання лютеранських церков, Лютеранське товариство взаємодопомоги. При останньому створено спеціальний відділ, що організував місіонерські поїздки відомих європейських протестантських діячів у Галичину (серед них були також і вчені — філологи, історики, фольклористи, які досліджували історію регіону,

¹ Schebetz H. Das Ewangelium in der Ukraine. — S. 20.

опублікувавши згодом цікаві праці з української культури та релігійного життя), здійснював фінансову допомогу і теологічну підготовку молодих проповідників з України¹. Випускниками лютеранського університету в Тюбінгені були Теодор Ярчук (спочатку готувався до грекокатолицького сану і навчався у Римі), Іван Піщук, Іван Дем'янюк. З їхніми іменами і пов'язаний початок українського лютеранського руху. Окрім Ярчука (засудженого у 1939 р. органами НКВС і засланого до Сибіру; останні роки життя невідомі), на священицьку службу в Українській євангельсько-аугсбурзькій місіїній раді було поставлено 15 осіб. Серед них — І.Шебець (загинув під час Другої світової війни), В.Волосянка, С.Остапович, В.Піщук (усі заарештовані й вивезені органами НКВС) та ін.

У громадах українських лютеран впроваджувались елементи східної літургії на основі переробок з Івана Златоуста («...бо і грекокатолики як такі ніколи не мали власного тексту Богослуження, а самі користуються текстом, уложеним через Василя Великого та Іоанна Золотоустого, котрі адже не були католиками і не укладали Богослуження для католиків, а для всіх без винятку, хто хоче в той спосіб молитися»²), внутрішнє життя ґрунтувалося на засадах української обрядовості, народних звичаїв, обов'язковості рідної мови. Лідери об'єднання особливу увагу звертали на формування національного обличчя лютеранського руху. Ідею українізації лютеранства постійно пропагував Т.Ярчук у багатьох релігійних часописах. «Він обстоював погляд, що лютеранство відповідає більше духовним вимогам українського народу»³. Цій ідеї була присвячена більшість видань, що їх видавала у Станіславі Українська євангельськоаугсбурзька місійна рада. В одному з них, зокрема, читаємо: «Ми є українські євангелики. Любимо наш нарід український і звичаї наших вітців. Мимо ріжних наклепів на нас... ми стремимо до духовної обнови українського народу на основі Правди Божественної Євангелії... Ми глядимо на геніїв українського народу Гр.Сковороду, П.Куліша, Т.Шевченка»⁴.

Популяризатор національної ідеї у лютеранському русі, колишній грекокатолицький священик Юхим Фолюшняк обстоював народний характер

¹ *Langholf J.* Luters Kirche die den Ukrainern. — S. 12.

² Стяг. — 1933. — Ч. 9. — С. 1.

³ *Домбровський О.* Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого руху. — Нью-Йорк; Торонто, — 1979. — С. 436.

⁴ Прозри! — 1931. — Ч. 25. — С. 6.

лютеранської церкви, її значення у можливіому прилученні України до ідеалів свободи совісті та особистості. «Уважаємо, що одинокою Церквою, яка відповідатиме вповні духовним потребам і життєвим інтересам української нації, є лише Соборна Церква на основі ЄвангельськоАвсбурзького віросповідання, бо вона шанує її національні ідеали та є незалежною від Москви чи інших Римів... Будучи рідною і нероздільною частиною української душі, та церква відчуває всі болі і кривди народу та його потреби... може дати українській нації великі духовні користи, бо нарід позбудеться тоді духовного рабства і дійде до великого розвою і поступу, так само, як дійшли до того інші великі народи»¹. Одним словом, маючи невелику кількість вірних і проіснувавши якихось десять років, українське лютеранство прагнуло знайти своє місце у вітчизняному національнокультурному житті.

Взагалі Українська євангельськоаугсбурська місійна рада проводила досить широку пропагандистську діяльність. Вона мала періодичні видання, що виходили впродовж 1931-1938 років у Станіславі: газету «Прозри!», часопис «Новий світ. Місячник, присвячений духовній обнові українського доросту», газету «Стяг», з 1939 р. — журнал «Стяг. Місячник, присвячений Церковним і громадським справам». Ця періодика містила чимало статей політичного змісту, вела антиуніатську полеміку і надзвичайно наступально пропагувала протестантські ідеї: «Ми мусимо бути радикальним християнством... мусимо бути рішучими, мати рішучі громади, потребуємо рішучої Церкви, якщо хочемо вистояти у сих переломових часах і сповнити наше покликання в духовому відродженню нашого народу»². Чимало місця на сторінках часописів приділяли співпраці українських лютеран з громадськокультурними організаціями Західної України, товариствами «Просвіта», «Відродження», «Рідна школа». Читаючи некролог, присвячений активістові руху Петрові Гільтайчуку з Камінного, довідуємося, наприклад, що він був засновником місцевої читальні «Просвіта», організатором товариства «Січ», активістом місцевої кооперації³. На ниві друкованого слова українським лютеранам належить також спроба перекладу рідною мовою деяких європейських протестантських творів. Це, зокрема, переклад уривків з «Аугсбурзького сповідання» Ф.Меланхтона (вийшли у Станіславі

¹ Стяг. — 1932. — Ч. 1. — С. 3, 4.

² Там само. — 1933. — Ч. 15. — С.1.

³ Там само. — 1933. — Ч. 8. — С. 4.

1933 року під назвою «Євангелицьке визнання віри (Авсбурзьке сповідання)», а також з «Малого катехізису» М.Лютера (автор перекладів Т.Ярчук). Однак більшість творів писали українські лютерани: «Український євангельський співаник», «Апостол Петро», «Бичівники», «Хто такий Мартін Лютер» Т.Ярчука, брошури «Творім рідну церкву!», «Де правда?» Ю.Фолушняка, «Попівське сумління» В.Гулика, «Мій талісман» М.Гільчука (побачили світ у Станіславі у 1931-1936 роках). Хоча фаховий рівень цих видань суттєво поступався грекокатолицькій та православній літературі, маючи головню публіцистичний характер, що знижувало ефективність лютеранської пропаганди.

Події 1939-1944 років штучно перервали подальший розвиток руху. Частина пасторів була репресована, інші, а з ними й чимало рядових віруючих, виїхали за кордон.

90ті роки ХХ ст. принесли нову надію українським лютеранам. У 1999 р. відновлена ними церковна структура в Україні — Українська лютеранська церква (УЛЦ), очолювана єпископом Ярославом Шепелявцем і пастором В'ячеславом Горпинчуком, налічувала 8 громад (найбільші у Тернополі, Кременці, Києві, Чернівцях). Зусиллями УЛЦ відкрито Біблійну семінарію ім. Св.Софії у Тернополі, відновлено друк газети «Стяг», розпочато довготривалий культурноосвітній проект з україномовних перекладів світової лютеранської класики, передруку творів перших діячів руху. За допомогою місії «Конкордія» (США) виходить чотирма мовами, зокрема українською, журнал «Добра звістка», що популяризує доктринальні основи конфесії.

Своє сьогоденнє повернення на Батьківщину Українська лютеранська церква знову пов'язує не лише з процесом власного церковобудівництва, а й більш широким — національним, культурноосвітнім, міжконфесійним — включенням у суспільне і духовне життя. Зорієнтована на місцеве населення, його культуру, мову, традиції, УЛЦ прагне актуалізувати громадсько-культурні пріоритети своїх піонерів. З огляду на історичну прихильність України до синтезу релігійного та національного гасел, це прагнення періоду становлення її державної незалежності співзвучне почуванням багатьох українців.

Українська лютеранська Церква містить суттєвий потенціал міжцерковного діалогу. В її особі маємо справу з унікальною конфесійною моделлю, котра у ХХ ст. вперше поєднала протестантський догмат зі східним об-

рядом. Таке поєднання спирається, передовсім, на загальні церковні підвалини, бо, як читаємо у передмові до нового українського видання «Аугсбурзького віросповідання», лютеранство «ніколи не прагнуло запровадити нове вчення у Вселенську Церкву. У найкращій Православній традиції воно не мало наміру створювати нову Церкву, бо є і буде лише одна правдива Апостольська Церква, що має за основу вчення Святого Письма»¹. Тому у перевиданні літургійного канону УЛЦ (написаному Теодором Ярчуком ще у 30х роках) особливо вшановано ті церковні засади, що є спільними для греко-католицької, православної і лютеранської церков: хрещення немовлят; шлюб священиків; причащення під обома видами; реальна, а не символічна присутність Христа та закликання епikleзи під час євхаристії; право на її здійснення лише ординованими служителями; розуміння хрещення як таїнства, котре «є правдивим засобом (знаряддям) благодаті»; визнання публічної сповіді та відпущення гріхів священиком, що відмінені у кальвіністів і радикальних протестантів; рідна мова в Богослужінні; зовнішній (з використанням елементів візантійської архітектури) і внутрішній вигляд культових споруд, збереження віктарю, споглядання розп'ятого Христа та образів, що «не є уособленням Христа і святих, а вказуванням на спасіння»; шанування православних свят; проведення покайних Богослужінь з поклонами та ін.². УЛЦ поряд з церковними і державними святами (а також церковно-державними — наприклад, Свято хрещення Руси України, День пам'яті полеглих і народних мучеників, Неділя праотців) відзначає дні християнських святителів (первомученика Степана, Івана Хрестителя, апостолів Петра і Павла, Андрія Первозваного). А до них додає ще своїх: «блаженної пам'яті пастиря, отця церкви», Теодора Янчука (День святого Теодора) та Мартіна Лютера. Важливою датою для українських лютеран є також Свято обнови церкви (День Реформації). При цьому, тримаючись висхідних доктрин, відкидаючи концепти ліберального богослів'я, українські лютерани, тим не менш, доволі відкриті у сприйнятті світової християнської думки. Її засвоєння значною мірою компенсує їм брак своїх тео-

¹ Аугсбурзьке віросповідання / Перекл. В.Горпинчука. — Тернопіль. — 1995. — С.4.

² Ярчук Т. Служебник для українських євангельських громад Аугсбурзького Віросповідання. (Головні Богослуження). — Станіславів. — 1933.

³ Основи християнської віри. Малий Катехізис доктора Мартіна Лютера з коментарями д-ра Едварда Кейлера /Перекл. В.Коковського. — Тернопіль. — 1998. — С.58.

логів та оригінального надбання. Водночас сьогодні УЛЦ як ніколи зорієнтована на створення власного богословського потенціалу.

Цілком певно можна твердити сьогодні й про повернення німецького лютеранства в Україну. Відтворюються його колишні структури, об'єднані в Німецьку євангелічнолютеранську церкву (у 1999 р. налічувала 48 громад), іде підготовка проповідницьких кадрів у дворічній семінарії в Одесі та на біблійних курсах у Києві. Основна діяльність осередку зосереджена у Києві, Західній (Львів, Луцьк) і Південній Україні (Одеса, Петропіль, Кудрявка, Херсон, Миколаїв), Крим (Сімферополь, Судак, Кримськ, Севастополь), в місцях давньої німецької колонізації — Запоріжжя, Полтава, Харків, Зміївка, Дніпропетровськ, Кривий Ріг. Засновано Братську євангельськолютеранську місію (Одеса), що видає газету «Біблейское слово». Однак свою діяльність церква спрямовує головню на німецьке населення, що робить її перспективи стосовно розширення сфер подальшої діяльності доволі проблематичними.

Кальвінізм серед корінного населення Західної України також поширювався з середини 20х років і також значною мірою за участі зарубіжних місіонерів. Зокрема, секретар Європейського бюро церковної допомоги у Східній Європі, професор з Женеви А.Келлер, речник Об'єднаної реформатської церкви в США, доктор богослов'я Д.Віч неодноразово відвідували Галичину і, як пише О.Домбровський, «брали особисто участь в українських євангельських Богослужіннях та були захоплені українською піснею й українським народним одягом»¹.

На початку 20х років у США і Канаді вже діяли українські кальвіністські церкви, зорганізовані у розгалужену церковну структуру — Українське євангельське об'єднання у Північній Америці. Об'єднання скерує в Україну досвідчених проповідників, випускників відомих протестантських навчальних закладів (колег'умів у Манітобі та НьюЙорку, богословської семінарії у Вінніпезі) — Василя Кузіва, Павла Крата, Левка Бучака. Впродовж 1925-1932 років у Західну Україну приїхало понад двадцять випускників закордонних семінарій. Значна частина реемігрантів мала, крім цього, вищу світську освіту, престижні професії. Це певною мірою визначило вищий, порівняно з євангельським протестантизмом, культурний

¹ Домбровський О. Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого руху. — С.403.

рівень українського реформатського руху, активну суспільну та науково-освітню діяльність його учасників.

Певну допомогу у створенні української кальвіністської церкви надала згадувана вже Євангельськореформована церква у Республіці Польській, зокрема її суперінтендант С.Скерський — чех за походженням, авторитетний протестантський діяч у Східній Європі. Завдяки Скерському українські кальвіністи змогли легалізувати свої громади: у 1931 р. вони на федеративних засадах увійшли в структуру Євангельськореформованої церкви. Це допомогло їм активізувати пропаганду, налагодити видавничу діяльність, провести вдалі місійні акції, збільшити кількість віруючих і поступово будувати свою церковну структуру.

Першу ж українську реформатську громаду у Західній Україні створив 1922 року у селі Молодятині селянин Роман Кваснюк, який під час Першої світової війни потрапив у полон, де познайомився з кальвіністами. «Повернувши з полону додому, він почав поширювати євангелізм у своєму селі. Євангелізаційна діяльність Кваснюка і читання односельцям Біблії викликали в Молодятині духовну революцію. Почали відбуватися біблійні зібрання, під час яких читано й обговорювано біблійні теми в євангельському дусі»¹. На початку 20х років з'явилися реформатські громади майже у всіх навколишніх селах. Про зростання кількості прихильників течії свідчить такий красномовний факт: за три роки існування (1924-1927) у Підгайчиках на Коломийщині під вплив реформатської громади потрапило 150 з 450 дворів, її члени посіли 13 з 40 радних місць у сільській раді².

У 1924-1925 роках зорганізувалися громади у таких населених пунктах Галичини: Слодці Лісній, Воскресінцях, Камінках, Раковчику, Пістині, Косові, Заріччю, Добротіві, Верхівцях, Перемилові, Кобиловолоках, Яблуніві, Задубрівцях, Вислоку Горішньому, Стронятині, Станіславі, Миколаєві та ін. У Коломії 1925 року відкривається молитовний будинок, а 1926 року засновується громада у Львові. За офіційною польською статистикою, на початку 30х років тільки у Галичині налічувалося 1,5 тис. українців-кальвіністів³. Найактивнішу діяльність проводили пастори П.Крат, В.Кузів, Ол.Нижанковський, І.Яцентій, З.Бичинський та ін. На Волині

¹ Дамбровський О. Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого руху. — С.402.

² Віра і Наука. — 1928. — Ч.7. — С.51.

³ Grelewski S. Wyznania protestanskie i sekty religijne. — S.261.

евангелізаційну практику здійснювали Т.Семенюк, В.Боровський, Т.Довгалюк. У цей період реформатські громади створювалися у Рівному, Олександрії, Тучині, Кустині, Шубкові, Степані, Колевниках, Тростянці, Піскові. У Молодятині 1931 року відбувся перший з'їзд українських євангельськореформованих громад, цього ж року — конференція у Коломиї, де розв'язується питання їхнього об'єднання. У 1931 р. створюється Союз українських євангельськореформованих громад (СУЄР). З 1933 р. він діє вже як незалежна церковна організація з центром у Коломиї.

Союз будується за усталеною кальвіністською структурою при збереженні головних засад демократичної протестантської церкви інституту: виборності священиків, помісності громад, республіканські форми правління. Ці засади були викладені у статуті, підготовленому на початку ХХ ст. пресвітеріанською громадою у діаспорі для розповсюдження в Україні. Церква «управляється демократично, себто волею віруючого народу», в ній немає «князів, дармоїдів монахинь та монахів»; «вона керується гаслом: «Яка віра, такий нарід»¹ Членом церкви стає віруючий, який прийняв водне хрещення і Вечерю Господню. Найнижча одиниця в кальвіністській церкві — громада, члени якої «збираються на служіння Богу, одержують і управляють церковним майном, вибирають собі урядників, приймають собі священика і рішають, скільки йому можуть платити». Урядниками громади, тобто церковною старшиною, є куратори, диякони, пресвітери, священики. Куратори опікуються культовою спорудою, церковним майном. Диякони відповідають за релігійне навчання дітей та виховну роботу в громаді. Пресвітери керують усією громадою, її релігійною та позарелігійною діяльністю. Священик (пастор) — служитель у церкві, котрий виголошує проповіді, здійснює обряди. «Раз ординований муж є старшим на ціле життя, хіба би церковний суд його усунув... У всіх судівництвах церкви священик і старший суть рівні по власти, і кождий член парохії має рівне право як і кождий інший бути вибраним на старшого»².

Урядники й окремі представники з мирян (найшановані віруючі) становлять церковну раду, яка виступає вищою владою у громаді. Вона керує церковним будинком, наглядає за молитовними зборами, роботою недільної

¹ Начерк Реформованої Віри для ліпшого розуміння нашої науки о Вірі. — Чикаго. — 1905. — С.4, 5.

² Там само. — С.22, 23.

школи, хором, гуртками, контролює місіонерство та видавничу справу, скликає збори з різних організаційних питань (членські збори) і «взагалі репрезентує парохію, яко місцевий уряд, суд і ексекутива»¹. До функції церковної ради належить обрання представників у пресвітерію, до якої входять пресвітери одного міста або округу і по одному старшому з кожної громади. Пресвітерії об'єднуються у суперінтендантуру (консисторію). Однак найвищий орган для всіх церков у кальвінізмі — загальний собор (синод). Його скликають щороку, і складається він з делегатів — представників пресвітерій, вибраних з числа керівників і старших. «Отже, Пресвітерська церква є республіканською формою правління через репрезентантів»². Собор розглядає (приймає або відхиляє) рішення окремих пресвітерій, будучи також найвищим судовим органом, куди може подавати апеляцію будь-який віруючий, незгідний з рішенням своєї церковної влади. При соборі утворюються відділи на чолі з комітетами, що відповідають за ту чи іншу ділянку релігійного й позарелігійного життя.

Союз українських євангельськореформованих громад мав суперінтендантуру, очолювану єпископом В.Кузівим. Вона поділялася на три пресвітерії: Галицьку (з центром у Львові), Покутську (в Коломиї), Волинську (у Рівному). Союз у 1936 р. налічував 37 зареєстрованих у місцевих органах влади громад, а також 31 так звану місійну станцію. Останньою вважали ще не зареєстровану громаду, яка проводила євангелізаційну роботу у своєму населеному пункті. У цих 68 осередках 1936 року налічувалось 2760 дорослих віруючих. Незважаючи на існування у Західній Україні значної кількості протестантських громад різних течій, кальвіністи мали найбільші спільноти. Так, у середині 30х років у Польщі налічувалось 835,2 тис. протестантів (що становило 2,6% всього населення), з них 6,7 тис. — українців³, третина з яких входила до Союзу українських євангельськореформованих громад. Окрім цього, існувала ще група українців-реформатів (320 осіб, пастор В.Федів), яка діяла автономно.

У структурі СУЄР було створено низку відділів. Наприклад, благодійний, що мав кілька стаціонарних осередків, — Український євангельський сиротинець, Освітній фонд для бідних вчителів (діяли у Коломиї). Крім цьо-

¹ Начерк Реформованої Віри для ліпшого розуміння нашої науки о Вірі. — С.19.

² Там само. — С.23.

³ Kosman M. *Protestanci w Polsce (do pol. XX wieku)*. — Wrocław. — 1980. — S.54.

го відділ проводив різні разові філантропічні акції: збирав кошти для допомоги потерпілим від стихійного лиха, калікам, інвалідам Першої світової війни й визвольних змагань тощо. Значну роботу проводив молодіжний відділ, якому на початку 30х років вдалося створити юнацьку організацію — Гурток української євангельської молоді. Крім власне релігійної (адже осередок, по суті, був мінімоделлю Союзу), гурток здійснював громадськокультурну практику. В його плани на 1932 р., наприклад, входило «несення освіти неграмотним і малограмотним. Всі неграмотні члени учаться читати і писати, малограмотні продовжують свою освіту... Закладають бібліотечки, випускають газети.., прагнуть не лише загальної освіти, а спеціальної, де дістануться науки ремесла.., ширять також освіту в народі.., ширять Біблію, релігійні часописи, а також інші научні, господарські, кооперативні, книжечки чи газети.., співпрацюють з товариствами «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар», «Відродження» та кооперативами»¹.

У структурі Союзу існував також місійний відділ, котрий керував справами євангелізації та пропаганди. При ньому у 1927 р. відкрилася Євангельська місійна рада (з центром у Львові), що займалася єкуменізмом. Загалом, важливою характеристикою українського реформатського руху була саме робота в напрямі об'єднання в єдину національну церкву всіх існуючих у регіоні українських протестантських громад. Тому не дивно, що членами місійної ради, крім кальвіністів (церковних працівників — З.Бичинського, П.Яремка, І.Винничука та активістів з мирян — адвоката Р.Морозовича, професора А.Гусаківського), були лютерани (пастори Т.Ярчук, В.Демчишин, І.Піщук, Я.Кравчук), а також євангельські християнибаптисти (пастори С.Білинський, О.Олишко, Г.Урбан). Плани входження до ради обговорював у листах до П.Крата і п'ятидесятницький діяч з Волині Д.Гарасевич². Реформатський часопис «Віра і Наука» давав змогу на своїх сторінках друкуватися представникам інших протестантських течій, які вміщували власну інформацію, статті, відозви до читачів. Щодо обговорення засад можливого об'єднання протестантів, то воно проводилось на шпальтах майже всіх їхніх видань того періоду в Західній Україні.

Як зазначає О.Домбровський, керівництво Союзу українських євангельськореформованих громад в єкуменічній діяльності виходило з тих

¹ Українська Реформація. — 1931. — Ч.16. — С.11, 12.

² Віра і Наука. — 1928. — Ч.4. — С.46, 47.

підстав, що «реформовані євангелики, євангельські християни, баптисти і християни віри євангельської»¹. Вважаючи себе гілкою єдиного протестантського дерева, лідери цих течій водночас мали у Західній Україні ще одну серйозну спільну платформу. Йдеться про завдання українізації церков. Тому, скажімо, кальвіністи шукали союзу не з усіма баптистами та п'ятидесятниками, а лише з тими, котрі перейшли на українську мову і будували національні об'єднання. Саме так обґрунтовують вони співпрацю з баптистами: «Українські Євангельські ХристияниБаптисти... зробили історичний крок, а власне — відокремилися від московствуючих баптистів і створили щироукраїнський баптистський напрямок... Це величезної історичної ваги крок, бо це буде приміром для українських баптистів не лише на Великій Україні, а й в Канаді та Злучених Державах Північної Америки»².

Національний чинник для керівників Союзу був настільки важливий, що вони не відкидали можливості співпраці з Українською автокефальною православною церквою (УАПЦ). «... ми з великою приємністю зазначимо у здобутках українського церковного життя за рік 1927 великий поступ підготовчої роботи до зукраїнщення православних церков на Волині... і до звільнення наших братів... з мертвого царослав'я... наш Союз має прийти до порозуміння з автокефальцями»³. З цієї метою В.Кузів у 1929 р. їздив до Києва на переговори з тодішнім главою УАПЦ Василем Липківським.

Однак, подібно до ХVІХVІІ ст., союзницькі плани кальвіністів у кінцевому підсумку не мали успіху. Це, попри надзвичайно обмежений термін (1927-1939) існування українського реформатського руху, було спричинене й давніми міжконфесійними непорозуміннями в Україні.

Кращих наслідків вдалося домогтись реформатам на релігійноосвітній ниві, що нею опікувався шкільний відділ Союзу. В його структурі у середині 30х років перебувало 20 недільних шкіл (мали початковий рівень), де навчалося 360 учнів. Українські кальвіністи проводили активну діяльність, спрямовану на вдосконалення системи середньої освіти. Програму неповної середньої мали, зокрема, Українська євангельська школа ім. М.Гру-

¹ Домбровський О. Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого руху. — С.445.

² Віра і Наука. — 1928. — Ч.1. — С.8.

³ Там само. — С. 8, 9.

шевського у Коломиї та Євангельська гімназія при громаді у Львові. У 1939 р. у багатьох своїх часописах реформати оприлюднили програму Євангельського народного університету для української молоді, відкриття якого планували 1 вересня. Однак через відомі історичні обставини це також не було здійснено. Знайомство з програмою, вміщеною у часописі «Віра і Наука», засвідчує її фаховий рівень.

Але, насамперед, зупинимося на статуті майбутнього університету, що нагадує статуту протестантських шкіл, які існували в Речі Посполитій у XVIII ст. У ньому, наприклад, зазначалося: «Народний університет повинен мати власний будинок відповідних розмірів, де можна було б помістити бурсу, кухню, їдальню, світлицю та викладові залі. При університеті конче треба мати кусок поля (23 гектари), щоб провадити взірцевий город і садок. Навчальний плян ділиться на два курси: хлоп'ячий і дівочий... На науку приймати не тільки євангельську молодь, а й молодь інших християнських віровизнань — дівчат від 16 років, хлопців від 18... Вихованці повинні мати щонайменше народну школу. Для успішної роботи творити невеликі групи... Для дівочих курсів треба опрацювати трохи відмінну програму. Присвятити чимало викладів жіночому рухові, хатньому господарству, гігієні й естетиці помешкання, а також вихованню дітей. Найголовніше — звернути увагу на значення родини в житті нації та держави»¹.

Навчальна програма майбутнього університету не менш цікава. Вона передбачала три курси: релігійноморальний, українознавчий та загальнонауковий. Релігійноморальний охоплював дев'ять тем. Серед них — біблійна історія (зокрема доби перекладів Біблії національними мовами), історія церкви та євангельського руху у світі та в Україні, а також соціально-релігійні питання (християнство і світ, євангелізм і кооперація, євангельська культура, любов до Батьківщини у світлі Євангелія тощо). Курс українознавства складався з шести тем. Його зміст складали історія України та українського письменства від початків християнства до сучасності, головно творчість «письменників з християнським світоглядом (Сковорода, Шевченко, Куліш, Костомаров, Марко Вовчок, Франко та інші)». Окрему тему становило вивчення української землі (будова, кордони, природні багатства, населення тощо). П'ять тем входило у загальнонауковий курс програми, що містив виклади з політичної та економічної географії світу, історії

¹ Віра і Наука. — 1939. — Ч.2. — С.33.

всесвітньої культури, філософських течій і політичних учень, будови земної кулі, Всесвіту, походження життя, заняття з анатомії, гігієни й естетики (передбачалося і вивчення культури статевого життя).

Крім навчальних занять, в університеті планували проводити різнобічну громадську діяльність. Тому в статуті особливу увагу звертали на «організаційне й товариське життя. Тут підходять такі теми: Що таке організація? Завдання організації за наших часів. Культура організованого життя. Обговорити всі можливі форми культурноосвітньої роботи в КУЄМ (Кружок Української Євангельської Молоді) — виклади, гутірки, часописи, бібліотека, радіо, прогульки, хори, інсценізації, театр, жива газета тощо»¹. Тобто випускників університету готували не лише для майбутньої релігійної, а й суспільногромадської діяльності. Цей напрям відповідав соціоетичній програмі Союзу українських євангельськореформованих громад.

До 1939 р. для викладання у цьому освітньому закладі були підготовлені і досвідчені і молоді педагоги. Зазначимо, що до роботи в університеті планували залучити не тільки віруючих, а й світських лекторів. Стосовно молодих теологів, то серед них більшість набула спеціальну освіту за кордоном. Щороку Союз при допомозі деяких зарубіжних протестантських центрів скеровував юнаків і дівчат на навчання до Європи. Найбільше молоді побувало у Польщі (Варшава, Клярисів, Венциборк), менше — у Швейцарії (Базель), Голландії (Амстердам, Кампен), Франції (Монтельє), Шотландії (Едінбург), Німеччині (Альтон).

Прагнучи повернути колишні позиції в Україні, кальвіністи особливу увагу приділяли прилученню до руху освічених осіб. Серед членів їхніх громад у Галичині, на Волині, а також у діаспорі було чимало лікарів, учителів, адвокатів, літераторів, музикантів, громадських діячів. Назвемо лише декілька прізвищ, хоча діяльність багатьох учасників руху становить цікаву і майже невідому сторінку в літописі українського життя міжвоєнної доби, що заслуговує на окрему розповідь. Це, наприклад, пастор Павло Крат, з родини лікарів, випускник Київського (природничий факультет) і Львівського (філологічний) університетів. Один із засновників Української соціалдемократичної партії, після розчарування в її ідеалах — активний релігійний діяч, в еміграції — організатор Українського народно-

¹ Віра і Наука. — 1939. — Ч.2. — С.36.

го університету ім. М.Павлика у Канаді, відомий літератор і критик. Пастор Іван БодругБерезовський — піонер реформатства у діаспорі, організатор 36 шкіл для українських поселенців у Канаді, автор українськоанглійського підручника і словника, декількох драм і збірників оповідань, редактор часописів «Канадійський фермер» (1903) і «Канадійський ранок» (1905-1908).

Однак повернімося до самої церкви. У віросповідному плані Союз українських євангельськореформованих громад дотримувався висхідних принципів кальвіністського вчення. Не маючи власного розробленого символу віри, він активно звертався до класичних доктринальних взірців європейського кальвінізму, насамперед головних першоджерел, дбаючи про переклад цієї літератури українською мовою. Провідні діячі Союзу здійснили скорочений переклад праці Ж. Кальвіна «Настанова в християнській вірі» під назвою «Інституція, або навчання християнської релігії» (автор перекладу — доктор Юліан Шульга), що задовго до появи першого російськомовного перекладу цього чи не найфундаментальнішого протестантського джерела (здійсненого лише наприкінці 90х рр. ХХ ст.) зробив його доступним українській читацькій аудиторії¹, Гейдельберзького катехизису (група перекладачів) та Малого катехизису (що «творить вступ до Гейдельберзького катехізму»²). Праці вийшли у Коломиї в середині 30х років.

Особам з початковою і середньою освітою пропонували літературу, що становила власний оригінальний доробок українських кальвіністів. Йдеться, передусім про популярні брошури, так би мовити полегшеного змісту, невеличкі за обсягом, кустарно оформлені. (Загалом Союз мав досить обмежені видавничі можливості. Його найбільші видання, наприклад, вийшли з друкарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові). Упродовж 1933-1938 років літературний відділ об'єднання, що складався з двох редакцій у Коломиї та Львові, випустив серію брошур місцевих авторів. Це, зокрема, твори Зенона Бичинського «Ян Гус», «Мартін Лютер», «Історія і суть протестантизму», Олекси Нижанковського «Кілька уваг про євангельську церкву», Лонгіна Цегельського «Звідки взялася і що то є євангельська віра?», Леоніда Крисюка «Правда про сучасний український євангельськорефор-

¹ Іван Кальвін. Інституція або навчання християнської релігії / У скороченні голланд. мовою Др.Б.Віленга, перекл. на укр. мову Юліан Шульга. — Амстердам-Коломия-Капштадт, 1939.

² Малий катехизм для християнських дітей визнання євангельсько-реформованого. Коломия, 1936. — С.1.

мований рух», «Чому я покинув православ'я» тощо. Чимало видань підготувало також Українське євангельське об'єднання у Північній Америці для розповсюдження між українцями у діаспорі та на рідних землях. Як засвідчують протоколи звіту діяльності СУЄР за 1936 р., річні витрати його літературного відділу становили 1 тис. 812 злотих¹.

У культовій практиці Союз українських євангельськореформованих громад дотримувався загальнопротестантського канону. Його члени сповідували обряди хрещення («яким приймається людина в церков, уживаючи води на знак і сповідання ними гріхів і віри в Ісуса Христа») та євхаристії («Господня Вечера є Тайною подавання та приймавання хліба і вина на пам'ятку смерті Христової в жертву за нас»²). Однак, на відміну від пізньопротестантських течій, кальвіністи визнавали хрещення не тільки дорослих, а й дітей і не обов'язково через повне занурення у воду. «Хрещення уділяється дітям, коли їх родичі суть є християнами. Хрещення в Пресвітерській церкві уділяється звичайно у формі зливання води на голову приймаючого хрещення». І якщо цей елемент поєднував кальвіністів з лютеранами, то характер їхніх богослужінь, значно простіший, ніж у лютеранстві, був наближений до баптистських зборів. «Пресвітерська церква не приписує ні священикові, ні парохії жодних сталих форм своїми законами і не вимагає від них правил Богослуження». Останнє, здебільшого, передбачало читання проповіді, зголошування індивідуальної і спільної молитви, колективний спів. А ще «при кождім Богослуженню збираються добровільні грошеві жертви, яко річ вдячності за Божі дари і обов'язку для підтримання Божого дому... і для ширення Царства Божого на світі»³.

Важливу роль у пропаганді церковного життя і культу відігравали періодичні видання. Найбільший тираж (1 тис. примірників) мав часопис «Віра і Наука». Він виходив у Коломиї в 1926-1939 роках з місячним додатком «Приятель дітей»; тут же видавали місячник «Сіяч». У Львові впродовж 1927-1935 років друкували журнал «Українська Реформація» (заборонений польською владою).

Аналіз змісту періодичних видань українських кальвіністів дає уявлення також про їхнє ставлення до політики, розкриває зміст соціальноетично-

¹ Віра і Наука. — 1937. — Ч. 2. — С. 16.

² Начерк Реформованої Віри для ліпшого розуміння нашої науки. — С. 23, 24.

³ Там само. — С. 23, 25, 26.

го вчення. За протестантською традицією, керівництво Союзу офіційно проголосило невтручання церкви у політичне життя. Та вагоме місце в його пропаганді посідала проблема свободи совісті. Це спричинило невтому популяризацію українськими кальвіністами дошкульної польському уроду ідеї відокремлення церкви від держави. За умов державного статусу римськокатолицької церкви і сильних позицій уніатства (у Галичині) та православ'я (на Волині) така пропаганда, водночас, об'єктивно торкалась і політичних інтересів тих чи інших партій, певних урядових та громадських кіл.

Вимоги щодо свободи совісті були викладені в розгорнутій програмі Союзу УСР. Ось лише деякі витяги з неї: «... всі ті функції, які тепер держава накладає на державні церкви, повинні бути знесені..., школи мають бути звільнені від «катехитів», а релігійне виховання дітей має провадитися кожним віросповіданням приватно. В державнім урядованню духовенство не має брати участі як репрезентанти Церкви, а як приватні громадяне. Особливі привілеї, як і так зване «церковне право», мають бути знесені, а церковні організації... мають бути під таким світським правом, що і всілякі світські товариства і організації... Держава не має підтримувати віросповідні організації грошовими додатками... Не маючи державного попечення, полишена сама собі, Церква Христова очищається від усіх тих, що шукають в ній маєтку і слави. Лиш ті люде, що шукають правди Божої, позістануть в Церкві»¹. Отже, перед нами доволі демократична та відверто антиклерикальна модель розв'язання релігійного питання.

Однак поступово віросповідні вимоги кальвіністів все більше наповнюються політичними гаслами, а керівники Союзу переступають межу нейтралітету. На сторінках часопису «Віра і Наука», наприклад, починають пропагувати ідеї деяких політичних партій, що діяли у Західній Україні, а віруючих закликають до їх підтримки. Ті партії, що не висували вимогу відокремлення церкви від держави, гостро критикували. «Ми, євангелики, одні в Христі, але в туземнім життю до різних політичних партій належимо..., кожний із нас хай добре роздивиться, чи його партія має в своїй програмі відокремлення Церкви від держави»². Залежно від цього у читача формувались певні політичні симпатії, заохочення чи, навпаки, заперечення його участі у виборчих кампаніях, різних громадянських акціях.

¹ Віра і Наука. — 1928. — Ч.3. — С.30, 31, 32.

² Там само. — С.31.

Політичною позицією українських кальвіністів можна вважати і той факт, що членам громад не забороняли участь у діяльності партій, рухів, громадських організацій, навіть у національновизвольному процесі. В цьому, до речі, полягає істотна відмінність реформатів і лютеран від прихильників євангельських протестантських течій. Серед українських кальвіністів були бійці УГА, УПА, січові стрільці, у тому числі й командири, наприклад, Клим Степанів, колишній старшина Української Галицької Армії. Віруюча молодь активно співпрацювала з пластунським рухом; пастор Т.Довгалюк на Волині певний час очолював місцеві пластунські осередки. Українські кальвіністи намагались не бути осторонь й політичних кампаній у Західній Україні. Зокрема, кампанії засудження колонізаторської політики польського уряду, денаціоналізації українського населення.

І всетаки свою головну роль у національних процесах Союз українських євангельськореформованих громад, за давньою традицією в Україні, вбачав у громадськокультурній діяльності. Одним з важливих завдань його позакультової практики була підтримка організацій, що займалися освітянською справою, піднесенням політичної, економічної, духовної культури населення Західної України, його національної свідомості. Найактивніше співпрацювали реформати з товариством «Просвіта». Йдеться про безпосередню участь (а також і членство) протестантів у діяльності товариства: у роботі читалень, де вони виступали з лекціями релігійного і соціальноетичного змісту, із виставами, хоровим співом, у художній самодіяльності та народній творчості — виставках, концертах, у багатьох акціях товариства. Щодо підтримки «Відродження», то вона відбувалася, передусім, у формі участі в антиалкогольних, передплатних, миротворчих, філантропічних та інших кампаніях. Майже в кожному номері «Віри і Науки», «Сіача», «Української Реформації» викладали програму здорового способу життя, вміщували заклики проти вживання алкоголю і тютюну. На думку видавців, протестанти повинні, передусім, самі показувати приклади такого життя і заохочувати до нього інших. Так, у статті пастора В.Боровського підкреслено необхідність «позбутися звичаїв уряджування різних урочистостей як «храму», весілля, хрестин, похоронів і подібного з дикою пиятикою і гульнею. Це вже зовсім не пасує не тільки правдивому християнинові, але й культурній людині. Кожного правдивого українського протестанта-євангелика має характеризувати найперше цілковита відмова від уживан-

ня п'яних напоїв і нікотину»¹. На сторінках часописів регулярно друкували прізвища віруючих, які кинули курити. Повідомляли навіть про цілі громади, де ніхто з членів не курить і не вживає алкоголю.

Кальвіністи підтримали «Рідну школу» у боротьбі за впровадження української мови в освітньовиховний процес, збереження існуючої мережі українських шкіл у Галичині та її розширення на теренах Волині. Активісти реформатського руху перераховували кошти на проведення свят рідної мови, відзначення пам'ятних дат, ювілеїв діячів культури, будову пам'ятників, видання художніх творів українською мовою для народних і дитячих бібліотек. На сторінках кальвіністських часописів читаємо постійні звернення до віруючих допомогти у виданні та розповсюдженні біблійної літератури (наприклад, Біблії у перекладі Івана Огієнка), підручників, словників, а також наукової літератури. Так, за допомогою кальвіністських церков побачила світ (вийшла у друкарні НТШ) праця Михайла Грушевського «З історії релігійної думки на Україні».

Цікаво, що і деякі громадські, культурні, наукові діячі з симпатією ставилися до кальвіністського руху. Достатньо згадати українського літератора, вченого, педагога Антона Крушельницького, який часів свого директорства у Коломийській єврейській гімназії (початок 30х років) підтримував приятельські стосунки з пасторами Федівим, Боровським, Кузівим. Крушельницький допомагав протестантам у налагодженні роботи Української євангельської школи ім. Грушевського, а також вміщував на шпальтах «Віри і Науки» статті зі своїми поглядами на освіту, моральне виховання української молоді.

Отже, кальвіністський рух у Західній Україні поступово набував різних національних рис. У середині 30х років членами церков переважно були українці, вся усна і друкована пропаганда, проповідь і культ велися тільки рідною мовою. (Одна із статей у часописі «Віра і Наука» так і називалась — «Через реформацію українізація»). Кальвіністи розгорнули кампанію серед інших конфесій за перехід на українську мову, прилучення всього протестантського руху в Західній, а згодом в усій Україні, до національних традицій, «щоби зміст духовних вартостей прибрати в самоцвіти української культури». Свою ідейну програму СУЄР офіційно

¹ Сіач. — 1933, березень. — С.8.

визначив як таку, що повинна «сполучити в одну світоглядovu синтезу євангельськореформовану (кальвіністичну) науку із... духом українського релігійнокультурного відродження» і будуватися «на базі національного принципу»¹. При цьому навіть доктринальні ідеали керівництво Союзу визначило похідними від національних. Цю позицію чітко сформулював Павло Крат, який, виголошуючи принципи свободи совісті, уточнив: «... спершу українська справа, тобто оборона життєвих інтересів західних українців під польською владою, тоді відокремлення Церкви від держави»².

Подібна позиція стала чи не найголовнішою причиною переслідувань польською владою, а з 1939 р. — НКВС, що їх із середини 30х років почали зазнавати українські кальвіністи й лютерани. Їх неодноразово заарештовували, ув'язнювали (наприклад, до концтабору Береза Картузька). Під час чергового арешту польською поліцією, повідомляв часопис «Віра і Наука», «арештованим закидувано, що на євангельських богослужіннях співано національний гімн «Ще не вмерла Україна», що вони під видом церкви ведуть протидержавну, націоналістичну роботу...»³. Чимало діячів церкви вислано до Сибіру, закатовано у тюрмах чи таборах ГУЛАГу. У 1939-1944 роках більшість реформатів емігрувала, а ті, що залишилися, змушені були перейти в інші протестантські течії, яким завдяки політичному індиферентизмові вдалося зберегти частину своїх громад.

Таким чином, зміст і спрямованість ідейної програми українського кальвіністського руху, участь у загальних політичних і культурних процесах засвідчує його національний характер. У Західній Україні 2030ті роки ХХ ст. можна вважати періодом спроб формування української протестантської церкви. Однак цей процес не отримав остаточного завершення: після 1939 р. протестанти західних теренів, як і їхні брати в Радянській Україні, опинилися перед загрозою фізичного знищення.

Сьогодні кальвінізм посідає основні позиції в українській протестантській еміграції, має чимало церков, декілька центрів, що діють у США, Канаді, Аргентині, Австралії, європейських країнах. Найбільший з центрів —

¹ Домбровський О. Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого руху. — С.392, 394.

² Віра і Наука. — 1937. — Ч.4. — С.7.

³ Там само. — 1937. — Ч.4. — С.9.

Українське євангельське об'єднання у Північній Америці, з яким співпрацюють баптисти, євангельські християни, п'ятидесятники.

Але і в Україні традиції кальвінізму не втрачені. Вони зберігаються у діяльності відновленої на початку 90х років Української реформатської церкви, котра має вже кілька громад на Волині, відкрила біблійні курси у Рівному і знову видає газету «Віра і наука». В центральних і південних регіонах України створено осередок пресвітеріанської церкви (13 громад). Чисельно зростає і Реформатська церква Закарпаття (102 громади), котра, маючи незалежну пресвітерію, підтримує тісні контакти з Угорською євангелічно-реформатською церквою. Однак національно-мовна специфіка закарпатських громад, що складаються головню з угорців, зумовила певну соціокультурну ізоляваність цього осередку на тлі українізації сучасних протестантських церков країни.